

7. Паскаль Б. Мысли / Б. Паскаль; [Пер. с фр. О. Хомы]. – М.: REFL-book, 1994. – 528 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2001. – 720 с.: ил. – (Серия “Мастера психологии”)
9. Фейербах Л. Сочинения: в 2-х томах / Л. Фейербах. – М.: Наука, 1995. – Т. 1. – 502 с.
10. Фихте И. Факты сознания: сочинения в двух томах / И. Фихте. [Сост. и примечания В. Волжского]. – СПб.: Мифрил, 1993. – Т. 2. – 798 с.
11. Юм Д. Трактат о человеческой природе. Книга первая. О познании / Д. Юм. [Пер. с англ. С.И. Церетели]. – М.: Канон, 1995. – 400 с. – (История философии в памятниках)

In this article the features of becoming of scientific thought are expounded about consciousness of personality, beginning from the seventeenth century and until now. Yes, looks Dekarta are exposed to the concept “consciousness” and “self-conscience”, interpretation of consciousness by means of concept “reflection” J. Locke, which is philosophical bases for psychology of consciousness. Leading scientific ideas are presented about human “I” and other philosophers of the seventeenth and nineteenth century – В. Pascal, D. Hume, E. Kondiljak, I. Kant, J. Fichte, G. Hegel, L. Feuerbach. The review of fundamental scientific labours is presented in relation to the problem of self-conscience of personality of prominent foreign and domestic psychologists of the twentieth century – W. James, L.S. Vygotsky, S.L. Rubinstein.

Keywords: consciousness, self-conscience, “I”, reflection, self-knowledge, self-relation, experiencing, experience, ideal, material.

Отримано: 16.08.2011

УДК 159.923.3.

О.О.Ставицький

Внутрішні та зовнішні протиріччя особистості як фактор гандикапних реакцій

У статті аналізуються фактори, які провокують прояви гандикапізму на індивідуальному рівні. Описуються ті чинники, що сприяють формуванню та закріпленню гандикапних реакцій як поведінкового прояву, реакції особистості на взаємодію з інвалідом.

Ключові слова: гандикапізм, інвалідність, установка, дискримінація, стереотип.

В статье анализируются факторы, которые провоцируют проявления гандикапизма на индивидуальном уровне. Описываются те факторы, которые оказывают содействие формированию и закреплению гандикапных реакций как поведенческого проявления, реакции личности на взаимодействие с инвалидом.

Ключевые слова: гандикапизм, инвалидность, установка, дискриминация, стереотип.

Постановка проблеми. Сьогодні явище гандикапізму залишається недостатньо дослідженим у вітчизняній науці. Особливо детального аналізу вимагає розгляд причин і факторів, що спонукають до прояву гандикапних реакцій, перетворення гандикапізму у внутрішню якість особистості.

Враховуючи це, **метою** статті є виявлення внутрішніх і зовнішніх протиріч, які є детермінантами прояву та закріплення гандикапних реакцій як індивідуально-психологічних особливостей особистості.

Теоретико-методологічними засадами нашого дослідження стали концепції життєтворчості (Л.В. Сохань) і психолого-педагогічної підтримки (О.С. Газман); психічного розвитку та особливостей становлення осіб з психофізичними вадами (Л.С. Виготський, Л.І. Божович, В.С. Мухіна, І.В. Дубровіна, М.І. Лісіна, Н.М. Толстих, А.М. Прихожан, Г.О. Коряков); концепція інтолерантності в її соціальних і психологічних проявах (Г. Кнабе, В.А. Марченкова, А.Г. Асмолов, Б.Е. Рієрдон, І. Вартанова) та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасному суспільстві гандикапізм можна розглядати як соціально значущу, актуальну проблему, оскільки його прояви призводять до деструктивних тенденцій в суспільстві, руйнування міжособистісних відносин на суспільному, груповому та індивідуальному рівнях.

Як фактори, що викликають формування та прояв гандикапних реакцій, ми виділили зовнішні та внутрішні протиріччя особистості.

Проблема зовнішньої та внутрішньої детермінації розглядалась в межах багатьох психологічних напрямків, зокрема радикальний біхевіоризм абсолютизував момент зовнішньої детермінації, а представники персоналістично орієнтованих течій розглядають особистість як автономну і самодетерміновану цілісність. Допущення неузгодженості зовнішнього і внутрішнього в особистості бере свій початок від картезіанського дуалізму [6].

Внутрішні протиріччя особистості можуть призвести до появи внутрішньоособистісного конфлікту, причини якого кореняться в

неузгодженості між різними мотивами особистості, їх внутрішньої структури. При цьому чим складніше внутрішній світ людини, чим більше розвинені її почуття, цінності й домагання, чим вище її здатність до самоаналізу, тим в більшій мірі особистість піддається конфлікту [3, с. 222].

Зовнішні протиріччя особистості можуть бути різноманітними. Але їх загальна ознака полягає в неможливості задоволення певних важливих потреб і мотивів, що мають, у даній ситуації, глибокий внутрішній зміст і значення для особистості [4, с. 89-90].

Ми ж будемо розглядати зовнішні і внутрішні детермінанти формування гандикапізму у їх взаємозумовленості та взаємозв'язку.

Гандикапізм можна розглядати з двох сторін: власне як страх, який виникає при взаємодії з інвалідом чи при його сприйманні. Почуття страху спонукає особу обмежити контакти з людиною з особливими потребами, не вступати з нею у взаємодію, уникаючи спілкування з нею. Це пасивна форма гандикапізму. В цьому випадку негативні емоції, переживання спрямовуються в середину індивіда, у внутрішній план, тоді виникає внутрішньоособистісний конфлікт. В іншому випадку взаємодія з інвалідом викликає в особистості ворожість, агресію, спрямовану назовні, тобто власне на людину з особливими потребами. В даному випадку виступає активна форма гандикапізму, націлена на нанесення моральної чи фізичної шкоди інваліду, його дискримінацію та пригноблення.

Взаємодія людини зі світом є тією сферою реальності, в якій зовнішні причини діють через внутрішні умови і одночасно внутрішні діє через зовнішні і цим саме себе змінює. Модусом такої взаємодії є установка в тому її розумінні, в якому вона представлена в роботах Д.Н. Узнадзе [6].

Тобто установка, яка формується в процесі життєдіяльності індивіда може відображати його неприйняття інвалідів як окремої категорії осіб. Тут можливе протиріччя між реальним станом речей та установкою щодо інвалідів, яке є чинником формування гандикапізму. Негативна установка стосовно людей з обмеженими можливостями може бути зумовлена несприятливими виховними впливами, яких індивід з проявами гандикапізму зазнав в дитинстві; одиничними актами взаємодії з інвалідом, які залишили по собі негативний осад; негативною установкою щодо інвалідів, яка панує в референтній для особи групі; суспільною установкою, відповідно з якою інвалід не сприймається здоровою особистістю як рівний, а оцінюється як неповноцінний член суспільства, який повинен викликати в кращому випадку жалість, співчуття, а в гіршому – ворожість, неприйняття, відторгнення.

Чинником, що провокує появу гандикапних реакцій, є протиріччя між особистими установками індивіда та поглядами референтної групи. Якщо в індивіда сформована позитивна чи нейтральна установка щодо інваліда, але члени референтної групи демонструють яскраво виражене неприйняття осіб з обмеженими можливостями, даний індивід може проявляти ознаки конформної поведінки та демонструвати зі свого боку негативне відношення до інвалідів. Така конформність може бути як зовнішньою, так і внутрішньою. Зовнішня конформність проявляється тоді, коли людина насправді не змінює свого позитивного ставлення до інвалідів, а їх неприйняття демонструє тільки в присутності членів референтної групи, прагнучи залишитись вагомою в їх очах. Внутрішня конформність полягає у справжній зміні переконань та установок індивіда по відношенню до інвалідів, коли під впливом значущої для себе групи людина дійсно починає поділяти негативні емоції до людей з обмеженими можливостями, що вважається в даній групі нормою.

Наступним фактором, що провокує гандикапні реакції, є протиріччя між індивідуальним емоційно нейтральним ставленням особистості до інвалідів та соціальною стигмою. Якщо у людини відсутні негативні установки щодо осіб з обмеженими можливостями набуті в процесі індивідуального досвіду її погляди можуть змінитись під впливом соціальної стигми, яка накладається на інваліда. Стигма стає основою соціальних стереотипів та вкорінюється в суспільну свідомість і підсвідомість у вигляді спрощеного, схематичного, ірраціонального, емоційно насиченого образу, впливаючи на сприйняття інвалідів та ставлення до них.

Ще одним протиріччям, що спонукає до появи гандикапних рис особистості є неузгодженість між позитивною та негативною ідентичністю. Наявність позитивної ідентичності зумовлює повагу та позитивне сприйняття як своєї, так і чужої групи, зокрема групи людей, до якої здорове суспільство відносить інвалідів. Позитивна ідентичність формується в стабільних для особистості та групи умовах, у яких індивід почуває себе захищено, відчуває свою силу. Негативна ідентичність формується в кризових, нестабільних умовах, коли група знаходиться на межі розпаду та відчуває себе загнаною в глухий кут. Особи з негативною ідентичністю сприймають інші, відмінні від них за певними ознаками групи як загрозу, проявляють до них ворожість та агресію. Зрозуміло, що сьогодні, в умовах економічної та соціальної нестабільності виникає все більше груп з негативною ідентичністю, яким притаманний гандикапізм в його активній чи пасивній формі.

Потреба індивіда відчувати та усвідомлювати власну ідентичність підкреслювалася багатьма дослідниками. Прагнення індивіда “бути як інші”, належати до певної спільності людей, або мати соціальну ідентичність – багатоаспектне явище. Воно знаходить вираження в безлічі конкретних проявів. Аналіз соціально-психологічних особливостей людини в умовах різних соціальних формацій і положення сучасної людини у світі, дослідження процесів етнічної приналежності показують, наскільки важливу функцію в людському бутті виконує споконвічна потреба в приналежності до певної соціальної спільності. Численні дослідження соціальних психологів про те, як людина шукає подібності з іншими й наскільки вона відчуває прагнення асоціюватися з ними, вивчення соціально-рольової ідентичності в плані аналізу міжгрупових відносин і групового членства, статевої самоідентичності і статевого диморфізму, з різних сторін демонструють першорядність потреби в приналежності й пошуку ідентичності з іншими [6].

Отже, у людини проявляється досить сильне бажання ідентифікувати себе з іншими на основі подібних ознак. Відповідно люди, які мають ознаки, що відрізняють їх від більшості, не включаються здоровим суспільством в свою групу, а відокремлюються, сприймаються як “інші”, відмінні. Це, в свою чергу, сприяє виникненню по відношенню до них гандикапних проявів, їх неприйняттю та ізоляції.

Протиріччя між прагненням мати високий соціальний статус в групі, самовиразитись і недостатніми можливостями для цього є однією з важливих внутрішніх детермінант гандикапізму. Якщо людина не має змоги самовиразитись через певні особистісні, розумові чи психологічні обмеження, вона може реалізувати це прагнення за рахунок приниження інших. До цієї категорії часто попадають інваліди, які в силу наявності фізичних чи інших дефектів є легкою мішенню для образ та насмішок. Принижуючи іншого, недооцінюючи його позитивні якості чи заслуги індивід таким чином звеличується у власних очах, відчуває свою вагомість. Зрозуміло, що такий спосіб самоствердження є неприпустимим в цивілізованому суспільстві, а людина, яка його використовує, є обмеженою в моральному та етичному плані.

Ще одним внутрішнім протиріччям, що провокує гандикапні реакції є неузгодженість між наявністю почуття страху та тривоги і прагненням до душевної рівноваги. Часто, дивлячись на людей з обмеженими можливостями особистість відчуває неприємні емоції, тривогу, а іноді стрес. Це пов'язано з дією таких механізмів соціальної перцепції, як ідентифікація та емпатія і особливо яскраво

проявляється в осіб з невротичними тенденціями. Такі люди, взаємодіючи з інвалідами ставлять себе на їх місце, переживаючи при цьому ряд негативних емоцій. Вони усвідомлюють, що не застраховані від нещасного випадку, автокатастрофи чи важкої хвороби, яка може призвести і до їх інвалідності, задумуються про те, яким стало б тоді їхнє життя. Ці переживання та емоції можуть набувати нав'язливого характеру, викликати депресію чи фрустрацію. Відповідно, прагнучи позбавитись негативних переживань такі люди уникають самих актів взаємодії з інвалідами. Відгородившись від них, вони мають можливість витіснити негативні емоції та повернутись до звичного способу життя. В даному випадку гандикапізм в пасивній його формі є способом захисту особистості від деструктивних переживань.

Протиріччя між батьківською моделлю поведінки та власними судженнями також може стати джерелом гандикапних реакцій. У випадку, якщо дитина виховувалась у сім'ї, де дискримінація інвалідів розглядалась як норма, в неї можуть виникати стійкі негативні тенденції при оцінці людей з обмеженими можливостями. Якщо ж в процесі подальшого розвитку та становлення дитина засвоїла погляди протилежні батьківським, в неї може виникнути протиріччя в оцінці інвалідів. Чинниками гандикапних реакцій в даному випадку будуть слугувати несамоствійність мислення, нездатність до відстоювання власної позиції, високий рівень конформності тощо.

У такому контексті ми погоджуємось з думкою **В.Й. Бочелюка**, який стверджує, що внутрішні протиріччя проявляються, як правило, у формі гострого конфлікту між сімейними відносинами, які відповідають вимогам моралі, і аморальною позицією, яку займають окремі члени родини. Особливо згубно впливають на внутрішній світ неповнолітнього ті протиріччя, які виражені в аморальних та антигромадських вчинках членів родини, тобто в наявності усередині родини прямих джерел антигромадських і аморальних впливів. Однак не менш важливе значення мають приховані від поверхового погляду внутрісімейні протиріччя. До таких протирічч відносяться, насамперед, дефекти в атмосфері мікроклімату родини, викривлене розуміння цінностей, які обирають члени родини. Особливо негативний вплив на внутрішній світ і поведінку неповнолітнього мають внутрісімейні протиріччя, коли вони посилюються педагогічною неспроможністю батьків. Часто батьки не розуміють, що головне для підлітка в родині – це відчуття свого захисту та шанобливого ставлення до себе. Конфлікти між батьками і дітьми створюють особливу напругу в житті неповнолітніх і призводять до того, що вони або перетворюються в безвільних

виконавців батьківських вимог, або шукають інші форми свого самоствердження як особистості. Неповнолітній виходить з-під впливу родини, знаходить далеко не завжди “гарних” друзів та наставників. Іноді результат цього – правопорушення [1].

Протиріччя між потребою до деструктивних дій і соціальною нормою також може виступати фактором гандикапних реакцій. Якщо в силу певних причин в особистості виникає потреба до руйнівних, агресивних дій, соціальні норми, які є панівними в суспільстві та спонукають до прояву соціально прийнятних форм поведінки, будуть гальмувати ці реакції. Якщо ж агресія вийде з-під контролю, вона може бути скерована на інвалідів, як найбільш вразливу категорію. Тоді, по відношенню до них можуть застосовуватись такі форми деструктивних дій, як ворожість, неприйняття, переслідування, нанесення шкоди. Агресія може проявлятися і в більш пасивних формах, як ізоляція, непряма дискримінація, витіснення з групи тощо.

Протиріччя між наявністю негативних емоцій та неможливістю проявити їх по відношенню до об’єкта, що їх викликав, може спонукати до прояву гандикапізму. Якщо людина не має можливості вимістити свої негативні емоції безпосередньо на об’єкт, що їх викликав, через його відсутність, чи соціальну неприйнятність прояву агресії саме до цього об’єкта, індивід буде прагнути до заміщення. Об’єктом заміщення може стати людина слабка, яка не зможе чинити опір, чи та, агресивне ставлення до якої для суб’єкта вважається прийнятним. У випадку прояву гандикапізму таким об’єктом стає інвалід.

Протиріччя позитивної і негативної соціальної спрямованості індивіда також можна віднести до причин гандикапізму. Це протиріччя проявляється в тому, що у свідомості особистості існують дві протилежно спрямовані тенденції. Одна з них базується на загальноприйнятих моральних нормах та цінностях, і зумовлює повагу до оточуючих, толерантне ставлення до них. Інша тенденція є результатом перебування особистості в антисоціальних групах, де популяризуються зовсім інші цінності – егоїзм, пошук власної вигоди, нанесення шкоди іншим заради досягнення певних цілей. Зазвичай, коли людина перебуває в стабільних умовах на передній план виходять загальнолюдські цінності та норми, яким особистість і підпорядковується. Якщо ж індивід перебуває в умовах нестабільності, в загрозовій чи неприємній ситуації, актуалізується поведінкова тенденція антисоціального типу, що призводить до прояву гандикапних реакцій.

Ця думка підтверджується іншими вченими. Так В.Й Бочелюк стверджує, що внутрішня суперечливість особистості має ряд особливостей. Головна з них полягає тому, що протиріччя духовного

світу виявляються в несумісній, здавалося б, у рамках однієї особистості, соціальній спрямованості: позитивній і негативній. А це значить, що в системі спонукань індивіда, як правило, яскраво виражена внутрішня конфліктність між моральним відношенням до соціальних цінностей і корисної активності, з одного боку, і аморальним, цинічним відношенням до норм і правил, що виявляється в антигромадській активності, – з другого. Друга особливість полягає в тому, що внутрішній конфлікт особистості вирішується в конкретних, найбільш напружених життєвих ситуаціях на користь негативної спрямованості антигромадських устремлень. Аналіз внутрішніх протиріч особистості дозволяє зробити висновок: протиріччя проявляються в найбільш гострій формі у сфері моральної свідомості. Вони охоплюють особистість у цілому – весь її духовний світ і знаходять найбільш яскраве вираження у відношенні цієї особистості до моральних норм. Роздвоєність моральних поглядів індивіда, його відношення до норм моралі проявляється найчастіше в тому, що він має ніби дві моралі: одну – для суспільства, другу – для себе. Протиріччя особистості виникають не самі по собі, не як результат конфліктної ситуації та непослідовності у поведінці. Внутрішні протиріччя в своїй основі можуть бути лише наслідком суперечливих зовнішніх впливів або результатом заперечень життєвого досвіду [1].

Всі типи ситуацій і всі види протиріч особистості підкоряються одній закономірності. Всіх їх можна звести до протиріччя між внутрішніми і зовнішніми чинниками функціонування особистості, або між внутрішніми (пов'язаними з власною особистістю) і зовнішніми (пов'язаними з соціумом) цінностями індивіда. До внутрішньої системи чинників входять: рольова Я-концепція, власна рольова поведінка людини, компоненти когнітивної структури індивіда, його уявлення про рольові очікування інших людей, особистісні потреби (зокрема, потреби в рольовому самовизначенні), система значущих відношень. До зовнішньої системи чинників входять: система суспільних нормативів виконання соціальних (та інших) ролей, рольові очікування значущого оточення індивіда, соціальні ролі інших людей, система значущих стосунків [5].

Зовнішні та внутрішні протиріччя особистості пов'язані з її гармонійністю чи дисгармонійністю. Гармонійні взаємини між особистістю і світом означають гармонію того, що особистість жадає від інших, і того, що вона може їм дати. *Гармонійна особистість* перебуває в єдності зі світом, людьми і сама з собою. Така людина є безпосередньо моральною особистістю. Порушення моральних норм для неї – це порушення цілісності власної особистості. Для дисгармонійної

особистості характерні різні порушення емоційної, пізнавальної, моральної і поведінкової сфер: безпричинні страхи, замкнутість (аутизм), невмотивована агресивність та ін. Такі порушення можуть зумовлювати гіперкомпенсацію, неадекватну самооцінку і рівень домагань. Люди з дисгармонійною організацією особистості – це не просто індивіди зі спрямованістю “на себе”. Це люди з подвійною (або множинною) спрямованістю, які перебувають у конфлікті із собою, люди з розщепленою особистістю, в яких свідоме психічне життя і життя неусвідомлених афектів знаходяться в постійному протиріччі [2].

Висновки: Протиріччя особистості можуть відігравати як позитивну, так і негативну роль у її становленні та функціонуванні. Позитивний вплив зовнішніх щодо індивіда та внутрішньоособистісних протиріч полягає в тому, що вони стають джерелом вдосконалення та гармонізацій особистості. Усвідомлюючи певну неузгодженість людина прагне її подолати, розвиваючи в собі нові якості та соціальні навички, прагне вдосконалити процес своєї життєдіяльності, зробити його більш продуктивним. Отже, протиріччя виступають умовою вдосконалення самої особистості, її соціальних, суспільних та міжособистісних взаємин. Усвідомлення протиріч сприяє зміцненню родини та колективу, усуненню тих якостей та особливостей, які заважали покращити життя особистості.

Водночас, протиріччя можуть мати і прямо протилежний вплив на особистість. Неусвідомлення, невизнання наявності протиріч, або відсутність ресурсів для їх подолання призводить до деструкції особистості, руйнування міжособистісних стосунків та змін структури самого індивіда. Особистість перестає розвиватись, починається процес її деградації. Крім того, людина відчуває дезорганізацію як на психічному, так і на фізіологічному рівні, знижується її цілеспрямованість та активність, здатність долати труднощі. Індивід стає підвладним негативним емоційним станам, стресам, фрустрації, відчуває власну неповноцінність. На рівні міжособистісних стосунків також відбуваються зміни: руйнування стосунків, які є важливими для особистості, відстороненість її від групового життя, відчуття ізольованості та непотрібності, прояви девіантної поведінки, прихованої та відкритої агресії. Саме на основі цих деструктивних тенденцій виникає, закріплюється та яскраво проявляється гандикапізм, як форма неприйняття, ворожості та дискримінації людей з обмеженими можливостями.

Перспективні напрямки дослідження. Перспективним напрямком дослідження є розробка системи засобів профілактики і корекції формування та розповсюдження гандикапізму як соціально небезпечного явища.

Список використаних джерел

1. Бочелюк В. Й. Соціально-психологічні причини злочинної поведінки неповнолітніх / В. Й Бочелюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com.ua/18060203/psihologiya/sotsialno-psihologichni_prichini
2. Гармонійний і дисгармонійний розвиток особистості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-4965.html>
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н.Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
4. Робер М.А. Психология индивида и группы/ М. А. Робер, Ф. Тильман. – М.: Прогресс, 1988. – 156 с.
5. Розвиток особистості через рольовий конфлікт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osvita.ua/vnz/reports/psychology/9790/>
6. Сарджвеладзе Н. И. Личность : трудности и основные противоречия определения / Н. И Сарджвеладзе [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.i-u.ru/biblio/archive/sardjveladse_lichnost/oo.aspx

The factors which provoke the displays of handicaps at individual level are analyzing in the article. Those factors, which are assisting in forming and fixing of handicap reactions as a behaviors display, reactions of personality on co-operating with an invalid are describing.

Keywords: handicaps, disability, setting, discrimination, stereotype.

Отримано: 28.08.2011

УДК 159.922.6 159.942

М.В.Субота

Розвиток особистості засобами музики

Стаття присвячена проблемі розвитку особистості засобами музики. Встановлено, що здатність музики впливати на людину залежить як від жанрової різновидності самої музики, так і від різних соціальних і психофізіологічних особливостей самої людини.

Ключові слова: особистість, музичне мистецтво, онтогенетичний розвиток, емоції, емоційний відгук, сприймання, реципієнт.